

Âmidî'ye Göre İlette Yönelik Kalb İtirazı

Hasan GÜLER

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Kafkas University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Kars/TÜRKİYE

hasan_safii@hotmail.com | orcid.org/0000-0003-0226-2656

Ahmet EKİNCİ

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Kafkas University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Kars/TÜRKİYE

ahmedekinci@hotmail.com | orcid.org/0009-0008-5840-0441

Özet

Hüküm çıkarma yöntemlerinden olan kıyas, asıl, fer^c, aslın hükmü ve illet olmak üzere dört ana temel üzerine oturtulmuştur. Asıl ile fer^ci birleştiren bir manadan dolayı fer^ci asla hamledip, her ikisinde de aynı hükmü ispat veya nehyetmeyi ifade eden illet, kıyas konusunda tartışmaların en fazla yapıldığı unsurdur. Nitekim illet; mahiyeti, kısımları, tespit yolları (mesâlikü'l-ille) ve ilgili şartları bakımından gerek aynı ekol içerisinde gerekse farklı ekollere mensup usulcüler arasında oldukça derinlikli tartışmalara konu olmuştur.

İllet konusunda usulcülerin hakkında ihtilaf ettikleri en önemli konulardan birisi de illete yöneltilen itirazlardır. İlette yapılan itirazların isim ve sayıları hakkında genel olarak mezhepler arasında görülen fikir ayrılıkları aynı mezhebe mensup usulcüler arasında da kendini göstermiştir. Tartışma üslubu açısından cedel ve hilâf ilimlerinin temel

Geliş/Received: 29.09.2023 | **Kabul/Accepted:** 26.11.2023 | **Yayın/Published:** 30.12.2023

Atf/Citation: Güler, Hasan – Ekinci, Ahmet. “Âmidî'ye Göre İlette Yönelik Kalb İtirazı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 42 (Aralık 2023), 39-66./ Güler, Hasan – Ekinci, Ahmet. “The Qalb Objection to The Cause According to al-Āmidī”. *Journal of Islamic Law Studies* 42 (December 2023), 39-66.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1368335>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Hasan GÜLER – Ahmet EKİNCİ | CC BY-NC-ND 4.0 International

özelliğini taşıyan itirazlar, esasında mezkûr ilimlerin konuları arasında sayılmıştır. Bu konuların fıkıh usulü eserlerinde anlatılmasının gerekip gerekmediği tartışması sürmekle birlikte usulcülerin çoğunluğu illete yapılan itirazları detaylı bir şekilde eserlerinde işlemişlerdir. Bu durum da illete yönelik itirazları genelde fıkıh usulünün özelde de illet bahislerinin en temel konuları haline getirmiştir. Bahsedilen hususlar da göz önünde bulundurularak illete yapılan itirazları çok yönlü olarak incelemek amacıyla gerek mütekellim gerekse fukahâ yöntemi usulcülerini içerisinde illete yapılan itirazlar konusunu en kapsamlı ve sistematik bir şekilde inceleyen Seyfeddin el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) yaklaşımı tercih edilmiştir.

İllete yönelik itirazların tamamını hatta bir kısmını ele almanın, bir makale boyutunu aşacağı kaygısından ötürü bu itirazlardan sadece kalb yöntemi ele alınmıştır. Ayrıca konunun oldukça teknik bir boyuta sahip olması da bir gerekçe olarak söylenebilir. Yine kalb itirazını ayrıntılı bir şekilde ve her yönüyle incelemek maksadıyla diğer mezhep usulcülerin görüşleriyle bir kıyaslama yapılmamıştır. Şâfiî mezhebine mensup usulcülerin görüşlerine ise kısaca atıfta bulunulmuştur. Çalışmamızda Âmidî'nin görüşlerini tercih etmemizin sebebi onun konu hakkındaki düşüncelerinin diğer Şâfiî usulcülerin kanaatlerini de kapsayacağı ya da kısmen de olsa yansıtacağı varsayımdır. Bu bağlamda konumuza zemin hazırlaması bakımından Âmidî öncesi Şâfiî usulcülerin illete yönelttikleri itirazlara kısaca yer verildikten sonra Âmidî'nin kalb itirazıyla alâkalı verdiği bilgiler detaylı olarak ele alınıp incelenmiştir. Gerekli görüldüğü yerlerde Âmidî'nin konu hakkındaki görüşü diğer Şâfiî usulcülerin görüşleriyle karşılaştırılarak mukayese edilmiştir. Âmidî, illete yönelik itirazların sayısını yirmi beşe kadar çıkartarak konunun en geniş ve sistematik halini oluşturmuştur. Bu kapsamda bazı usulcülerin isimlendirme yoluna gitmeden muhteva açısından değindiği bir kısım itirazları isimlendirerek her birini ayrıntılı olarak ele almıştır. Kalb itirazını da detaylı bir şekilde inceleyen Âmidî, bu itirazı kalbü'd-da'vâ, kalbü'd-delil ve kalbü't-tesviye şeklinde üç kısma ayırdıktan sonra kalb ve çeşitleri hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Âmidî'nin kalb itirazıyla ilgili değerlendirmelerinde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi onun kullandığı fûrû örneklerin diğer Şâfiî usulcülerin örnekleriyle hemen hemen aynı olmasıdır. Kalb itirazının tanımına bakıldığında genellikle her bir Şâfiî usulcünün kalbin belli bir özelliğini veya türünü dikkate alarak kalb yöntemiyle itirazı tanımlamaya çalıştıkları görülmektedir. Âmidî'nin de Şâfiî usulcülere benzer bir yaklaşım ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o da kalb itirazını çeşitlerine göre farklı şekillerde tarif etmiştir. Âmidî'ye göre kalbin temelini “müstedilin muterize karşı bir vasfın illet olduğuna dair öne sürdüğü delilin, lehine değil aleyhine olması” ya da “illet olduğuna dair delil olarak öne sürülen vasfın, müstedilin hem lehine hem de aleyhine olması”

şeklindeki kalb türleri oluşturmaktadır. Âmidî, birincisinin kalbin ilk mertebesini, diğerrinin de ikinci mertebesini teşkil ettiğini kaydetmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Usûl-i Fıkıh, Âmidî, Kıyas, İllele, Kalb.

The *Qalb* Objection to The Cause According to al-Âmidî

Summary

The syllogism, which is one of the methods of deducing judgments, is based on four main foundations: the principal, the far', the judgment of the principal, and the cause. The 'illa, which refers to the proof or negation of the same ruling for both of them by attributing the far' to the principal due to a reason that unites the principal and the far', is the most debated element in the syllogism. As a matter of fact, the 'illa has been the subject of in-depth discussions both within the same school and among the jurists belonging to different schools in terms of its nature, its parts, the ways of determination (masâlik al-'illa), and the conditions related to the 'illa. Again, one of the most important issues on which the jurists disagreed is the objections to the cause. The differences of opinion about the names and numbers of the objections to the cause, which are generally seen among the sects, have also manifested themselves among the jurists belonging to the same sect. The subject of objections, which has the basic characteristics of the sciences of jadal and khilâf in terms of the style of argumentation, is actually counted among the subjects of these sciences. Although the debate on whether or not these issues should be discussed in the works of the uşul al-fiqh continues, the majority of the jurists treated the objections to the cause in detail in their works. This has made the objections to the cause the most fundamental topics of the uşul al-fiqh in general and the causes in particular. Considering the aforementioned issues, in order to examine the objections to the cause in a multidimensional way, the methodologists of both the mutakallim and the fuqahâ methodology. Where necessary, al-Âmidî's view on the subject is compared and contrasted with the views of other Shâfi'î jurists. al-Âmidî increased the number of objections to the cause to twenty-five and created the most extensive and systematic form of the subject. In this context, he named some of the objections that some jurists mentioned in terms of content without naming them and dealt with each of them in detail. Having analyzed the objection of the heart in detail, al-Âmidî divided this objection into three parts: *qalb al-da'wâ*, *qalb al-da il*, and *qalb al-taswiya*, and then made some evaluations about *qalb* and its types. One of the most important aspects of al-Âmidî's evaluations of the objection of *qalb* is that the juristic examples he uses are almost identical to those of other Shâfi'î jurists. When we look at the definition of the objection of *qalb*, it is generally seen that each Shâfi'î jurist tries to define the objection with the method of *qalb* by taking into account a certain

feature or type of *qalb*. It is understood that al-Āmidī also takes a similar approach to the Shāfi‘ī jurists. As a matter of fact, he defined the objection of *qalb* in different ways according to its types. According to al-Āmidī, the basis of the objection of *qalb* consists of the types of *qalb* such as "the evidence put forward by the proponent against the mutterer that a quality is a cause is not in his favor but against him" or "the quality put forward as evidence that it is a cause is both in favor and against the proponent". al-Āmidī noted that the former constitutes the first level of *qalb* and the latter the second.

Keywords: Islamic Law, Uşul-i fiqh, al-Āmidī , Qiyās, ‘Illah, Qalb.

Giriş

Deliller hiyerarşisi bakımından asli deliller içerisinde Kitap, sünnet ve icmâdan sonra gelen kıyas konusu kuşkusuz fıkıh usulünün en önemli bahislerinden birisidir. Kıyas, usûl-i fıkhîdeki hüküm çıkarma metotları içerisinde en fazla işleve sahip yöntemlerden birisidir.

Kıyas delilinin işlerlik kazanması için kıyasta bulunması gereken birtakım zorunluluklar vardır ki bunlara kıyasın unsurları/rükünleri denmektedir. En temelde asıl, fer‘, aslın hükmü ve illet diye dört tane olarak tespit edilen söz konusu rükünler kıyas işleminin sağlıklı bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. Kıyasın rükünleri içerisinde üzerinde en çok durulanı ise illet olmuştur. Zira illet olabilecek vasıf ancak doğru bir şekilde belirlendikten sonra kıyas işlemi gerçek anlamda işlevsel hale gelmektedir. Bu bağlamda illet konusu; illetin mahiyeti, kısımları, tespit yolları (mesâlikü’l-ille), illet ile ilgili şartlar ve illete yapılan itirazlar, diğer bir ifade ile illet olarak gösterilen bir vasfın illet olmaya elverişli olup olmadığı tartışması, fıkıh usulünde oldukça geniş bir yelpazede ele alınıp incelenmiştir.

İllete yönelik itirazların cedel ve hilâf ilminin mi yoksa usûl-i fıkhî ilminin konusu mu olduğu hususu öteden beri tartışılmıştır. İllete yapılan itirazlar konusu işlenirken sürekli bir ilmî münazara söz konusu olmaktadır. İtiraz-cevap başka bir ifade ile sıklıkla müstedil-muteriz şeklinde bir seyir takip edilerek yapılan tartışmalarda kullanılan argümanlar cedel ilminin karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Bu bakımdan daha ziyade cedel ve hilâf ilminin konusu gibi duran illete yönelik itirazlar, özellikle Hanefîlerle Şâfiîler arasında yoğun bir ilmî münazaraya konu olmuş ve zamanla fıkıh usulü eserlerine taşınarak bu ilmin de temel konuları arasında yer almıştır.¹ Nitekim ilerleyen dönemlerde müstakil bir ilim haline gelen cedel, henüz bağımsız bir ilim

¹ Bk. Mansur Koçinkağ, *Mütekellim Yöntemi İslam Hukuk Metodolojisi (Bezzâvî Örneği)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 264; Ayhan Hıra, "Serahsî'ye Göre İllete Yöneltilen İtirazlar", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 6/1 (2022), 6.

olmadığı erken dönemlerde doğası gereği kelim ve fıkıh gibi ilimlerde uygulama alanına sahip olmuştur.² İllele yapılan itirazların hangi ilmin konusu olduğu tartışması sürmekle beraber hemen hemen her fıkıh usulü eserinde bu bahislere yer verilmiştir. Fakat burada da iki gruba ayrılan usul yazarlarından kimisi illele yapılan itirazların cedel ilminin konularından olması hasebiyle usul eserlerinde olmaması gerektiğini savunurken³ kimisi de aksine bu konuların kıyas bahislerinin tamamlayıcısı (tekmile/mükemmilât) konumunda bulunduğundan usûl-i fıkıh eserlerinde de anlatılması gerektiği kanaatindedir.⁴

Ülkemizde “illele yönelik itirazlar” konusunun farklı yönlerden birtakım çalışmalara konu edildiği görülmektedir. Şöyle ki; bazı çalışmalarda konu belli bir mezhep ekseninde yine belli itirazlarla sınırlı olacak şekilde ele alınırken, bazılarında belli bir mezhebe mensup bir usulcünün genel anlamda itirazları konu edilmiş, diğer bir kısım çalışmada ise sadece bir itiraz türü incelenmiştir. Örneğin “Hanefîler Dışındaki Usûlcülere Göre İllele Yöneltilen Men’/Mümânaa İtirazı” adlı çalışmasıyla Ayhan Hıra, Hanefî mezhebi dışındaki usulcüler tarafından yazılmış temel fıkıh usulü kaynaklarını esas alarak men’/mümânaa itirazını farklı yönleriyle karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Yazar, özellikle Şâfiî usulcülere ağırlık vererek konuyu işlemiştir.⁵ Ahmet Ekinci, “Hanefî Usûlcülere Göre İllele Yöneltilen Kalb ve Akis İtirazları” isimli çalışmasında illele yönelik itirazlardan kalb ve akis konularını Hanefî/Fukaha metoduna göre incelemiştir. Ekinci, aynı zamanda mantık ve cedel ilminin de konusu olan kalb ve akisi ana hatlarıyla öncelikle mantık daha sonra fıkıh usulü ilmi açısından incelemiştir.⁶ Mansur Koçinkağ, “Şemseddîn el-İsfahânî’ye (ö. 688/1289) Göre İletin Red Yolları” adlı çalışmasıyla illetin mahiyetine kısaca temas ettikten sonra Şâfiî mezhebine mensup bir âlim olan İsfahânî’ye göre illetin red yönlerinin neler olduğunu ve illele yöneltilen tutarsız

² Ahmet Numan Ünver, “Cedelin Fıkıh İlminde Kullanımı: Kudûrî ve Ebu’t-Tayyib Et-Taberî Arasındaki Bir Münâzara Bağlamında”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019), 69-70.

³ Bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız (Medîne: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, 1993), 3/738-747; Ahmet Numan Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebû İshâk eş-Şîrâzî Örneği)* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2019), 71; Koçinkağ, *Mütetekellim Yöntemi İslam Hukuk Metodolojisi (Bezâvî Örneği)*, 264.

⁴ Bk. Ebû’r-Rebî’ Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1990), 3/359; Bedreddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît fi usûli’l-fıkıh*, thk. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî (Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1992), 5/260.

⁵ Bk. Ayhan Hıra, “Hanefîler Dışındaki Usûlcülere Göre İllele Yöneltilen Men’/Mümânaa İtirazı”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 180-208.

⁶ Bk. Ahmet Ekinci, “Hanefî Usûlcülere Göre İllele Yöneltilen Kalb ve Akis İtirazları”, *Mütefekkir* 9/17 (2022), 107-130.

itirazları incelemiştir.⁷ Hıra ise bir diğer çalışması olan “Serahsî’ye Göre İlette Yöneltilen İtirazlar” başlığıyla Hanefî mezhebine mensup erken dönem âlimlerinden Şemsüleimme es-Serahsî’ye (ö. 483/1090) göre illete yapılan itirazları detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁸ Belli bir itiraz türüyle sınırlandırılmış çalışmalara bakıldığında ilk olarak Ahmet Numan Ünver, “İlette Yönelik Nakz İtirazı ve Nakza Karşı Cevaplar” adlı çalışmasıyla illete yapılan itirazlardan nakzın hangi durumlarda illeti geçersiz kıldığı, nakz itirazına yönelik cevapların yanı sıra verilen cevapların geçerli ve geçersiz olanları gibi hususlar üzerinde durmuştur.⁹ Son olarak “Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyâs Ma’a’l-Fârik” isimli araştırmada Hüseyin Okur, genel olarak illete yönelik itirazlara kısaca değindikten sonra kıyâs ma’a’l-fârik kavramının mahiyetine dair bilgiler vermiş, akabinde ise bunun illeti geçersiz kılıp kılmadığı hususunu fıkıh mezheplerine göre tartışmıştır.¹⁰

Bu çalışmada Âmidî’ye göre illete yönelik itirazlardan biri olan kalb yöntemi, ayrıntılı olarak ele alınıp incelenecektir. Yaptığımız araştırmalarda gerek mütekellim gerekse fukahâ yöntemi içerisinde illete yapılan itirazlar mevzusunu en geniş ve sistematik bir şekilde inceleyen usulcünün Âmidî olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Âmidî’nin konu hakkındaki düşüncelerinin aynı ekol içerisindeki diğer usulcülerin kanaatlerini de kapsayacağı ya da kısmen de olsa yansıtacağı söylenebilir. Bu bakımdan konuyu Âmidî’nin anlatımıyla sınırlı tutmak daha isabetli görünmektedir. Aynı şekilde Âmidî, itirazlar konusunu çok geniş bir şekilde incelediği için makalenin sınırlı hacmini aşacağı düşünülerek araştırma kalb itirazıyla sınırlı tutulacaktır.

Burada konuya bir ön hazırlık olması amacıyla Âmidî’den önceki Şâfiî usulcülerin illete yönelik itirazlar konusundaki değerlendirmelerine ana hatlarıyla değinildikten sonra Âmidî’nin kalb itirazıyla alâkalı verdiği bilgiler detaylı olarak ele alınıp incelenecektir.

1. Âmidî’den Önceki Şâfiî Usulcülere Göre İlette Yöneltilen İtirazlar

Şâfiî mezhebine mensup fakih ve usulcülerin kaleme aldığı usûl-i fıkıh eserleri incelendiğinde illete yönelik itirazların farklı şekillerde ifade edildiği görülmektedir.

⁷ Bk. Mansur Koçinkağ, “Şemseddin el-İsfahânî’ye (ö. 688/1289) Göre İletin Red Yolları”, *Kilitbahir* 15 (2019), 296-317.

⁸ Bk. Hıra, “Serahsî’ye Göre İlette Yöneltilen İtirazlar”, 1-44.

⁹ Bk. Ahmet Numan Ünver, “İlette Yönelik Nakz İtirazı ve Nakza Karşı Cevaplar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017), 1-15.

¹⁰ Bk. Hüseyin Okur, “Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyâs Ma’a’l-Fârik”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36 (2020), 17-48.

Bunları “mâ yüfsidü'l-ille”,¹¹ “turuku'l-i'tirâzât ale'l-ille”,¹² “el-i'tirâzât ve aksâmuhâ”,¹³ “el-i'tirâzât”,¹⁴ “el-i'tirâzâtü'l-vâride ale'l-kıyâs”¹⁵, “mâ yübtülü'l-illiyye”¹⁶, “nevâkizü'l-ille”¹⁷ ve “el-kavâdih”¹⁸ şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁹ Aynı şekilde illete yönelik söz konusu itirazların sayısı hususunda da usulcüler arasında görüş birliğinin bulunmadığı görülmektedir. Örneğin; mezhebin erken dönem fakih ve usulcülerinden Ebû İshâk eş-Şîrâzî'ye (ö. 476/1083) göre illete yönelik itirazlar on beş tanedir.²⁰ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), *el-Burhân* adlı eserinde sekiz sahih itirazdan bahsederken²¹ *et-Telhîs*'te bu itirazları on iki olarak zikretmektedir.²² Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 489/1096) on üç,²³ Gazzâlî (ö. 505/1111) ise sahih itirazları sekiz, fâsit itirazları yedi olarak kaydetmektedir.²⁴ Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 606/1209) göre bu itirazlar

¹¹ Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Luma' fi usûli'l-fikh*, thk. Muhyiddîn Dîb Mesto - Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1995), 231. Şîrâzî, *et-Tebîra* adlı eserinde ise her bir fıkhî usulü konusunu “mes'ele (el-mes'ele)” şeklindeki genel bir başlık altında işlerken illete yönelik “Kalb” itirazı ile kalbin bir çeşidi olan “kalbü't-tesviye” üzerinde durmuş, diğer itirazlara yer vermemiştir. Bk. Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *et-Tebîra fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Heytu (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1983), 475-478.

¹² İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf el-Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs fi usûli'l-fikh*, thk. Abdullah Cevlem en-Nîbâlî - Şübeyr Ahmed el-Umerî (Beyrut: Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1996), 3/267.

¹³ İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abülâzîm Mahmûd ed-Dîb (Kâhire: Dâru'l-Ensâr, ts.), 2/965.

¹⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heytu (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983), 401; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr*, 5/260.

¹⁵ Seyfüddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Abürrezzâk Afîfî (Riyâd: Dâru's-Sami'î, 2003), 4/85.

¹⁶ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Minhâcü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Şâban Muhammed İsmail (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008), 211; Abdurrahîm Cemâlüddîn el-İsnevî, *Nihâyetü's-sûl fi şerhi Minhâci'l-usûl* (Kâhire: Âlemü'l-Kütüb, 1343), 4/145.

¹⁷ Takiyyüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî - Tâciüddîn Abdülvahhâb b. Ali b. Abdülkâfi İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî - Nûreddîn Abdülcabbâr Sağîrî (Dubî: Dâru'l-Buhûs, 2004), 6/2405.

¹⁸ Tâciüddîn Abdülvahhâb b. Ali b. Abdülkâfi İbnü's-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 96; Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *Şerhu'l-Kevkebi's-sâti' fi nazmi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Muhammed İbrahim el-Hafnâvî (Kâhire: Mektebetü'l-Eymân, 2000), 2/265.

¹⁹ Ayrıca farklı başlıklardır için bk. Koçinkağ, “Şemseddîn el-İsfahânî'ye (ö. 688/1289) Göre İletinin Red Yolları”, 301; İkinci, “Hanefî Usûlcülere Göre İlette Yöneltilen Kalb ve Akis İtirazları”, 110-111.

²⁰ Şîrâzî, *el-Luma'*, 231-238.

²¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/965-1080.

²² Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs*, 3/264-270.

²³ Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcebbâr es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edile fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed İsmail eş-Şâfî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/198-199.

²⁴ Gazzâlî, *el-Menhûl*, 401-425.

beş,²⁵ Âmidî'ye göre yirmi beş,²⁶ Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) ile Celâleddin es-Süyûtî'ye (ö. 911/1505) göre ise on altı tanedir.²⁷

Verilen bilgiler doğrultusunda aynı ekole mensup olmasına rağmen ismi geçen usulcülerin gerek illete yönelik itirazlar gerekse bu itirazların sayısı konusunda ihtilaf ettikleri görülmektedir. Buradan hareketle usulcülerin konunun içeriğiyle alâkalı hususlarda da farklı görüşler ileri sürdükleri söylenebilir. Diğer bir deyişle her bir usulcünün, illete yapılan itirazları ele alıp işlerken kendine has bir yöntemi takip etmesi yüksek bir ihtimaldir. Dolayısıyla konu, erken dönem Şâfiî usulcülerden başlayarak Âmidî'ye kadar kronolojik sırayla ve de mukayeseli olarak özet bir şekilde ele alınacaktır.

Erken dönem usulcülerinden Şîrâzî, *et-Tebşira* adlı eserinde illete yönelik itirazlardan nakz, kalb ve kalbin çeşitleri arasında gördüğü kalbü'l-ille, kalbü't-tesviye ile mâlûlün illet, illetin mâlûl yapılması kısımlarından bahsetmekte ve mezhepteki bazı usulcülerin aksine ona göre söz konusu itirazlar sahih itirazlar olup illeti ifsat etmemektedir.²⁸ Şîrâzî, *el-Lüma'* adlı eserinde, bir diğer eseri olan *el-Mûlahhas fi'l-cedel*'de illeti ifsat eden durumları on beş tane olarak zikrettiğini, fakat burada mevcut eserin (*Lüma'*) hacmi doğrultusunda bunların bir kısmından bahsedeceğini belirtmektedir.²⁹ Şîrâzî, on beş olarak zikrettiği illete yapılan itiraz yollarının tamamını *el-Ma'üne fi'l-cedel* isimli eserinde “el-keîâm alâ ma'na'l-hitâb ve hüve'l-kıyâs” başlığını açarak detaylı bir şekilde incelemiştir.³⁰ Şîrâzî'nin *Lüma'* adlı eserinde geçen illetin fesad sebepleri şöyle sıralanabilir: 1) İletinin sıhhatine dair bir delilin bulunmaması, 2) Kıyasa konu olamayacak meseleler hakkında olması, 3) Kıyasın, sabit olmayan bir asıl üzerine yapılması, 4) İlet olarak gösterilen vasfın ta'lîl için uygun olmaması, 5) İletinin müessir olmaması, 6) İlet için uygun görülen vasfın bulunup hükmün bulunmaması (münâkazâ/nakz), 7) İletinin kalb edilmesinin mümkün olması, 8) İletinin, aslın hükmünü gerektirmemesi, 9) Fesâdü'l-iti-bar, 10) illetin nassa muâriz olması (muâraza).³¹

Cüveynî, *el-Burhân*'da “el-i'tirâzât ve aksâmuhâ” başlığını açarak illete yönelik itiraz yollarını işlerken bunları “sahih itirazlar” ve “fasit itirazlar” diye iki kısma

²⁵ Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsûl fi'lmi usûli'l-fikh*, thk. Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 5/235.

²⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/85-141.

²⁷ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/260-345; Süyûtî, *Şerhu'l-Kevkebi's-sâti'*, 2/265-312.

²⁸ Şîrâzî, *et-Tebşira*, 474-480.

²⁹ Şîrâzî, *el-Lüma'*, 231-238.

³⁰ Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Ma'üne fi'l-cedel*, thk. Abdülmecîd Türkî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 225-265. Ayrıca kalb itirazı için bk. Şîrâzî, *el-Ma'üne*, 259-261.

³¹ Şîrâzî, *el-Lüma'*, 231-238.

ayırmaktadır. Sahih itirazları men', talebü'l-ihâle, el-kavl bi'l-mûceb,³² nakz (münâkaza),³³ fesâdü'l-vaz', kalb, muâraza ve fark şeklinde sekiz tane olarak zikretmektedir.³⁴ Cüveynî'ye göre fasit itirazlar belli bir sayıyla sınırlandırılmayacak kadar çoktur. Bundan dolayı söz konusu itirazları müstakil başlıklar halinde değil de belli konulara ayırarak işleyeceğini ifade ettikten sonra fasit itirazların mahiyetine dair yedi maddeden söz etmektedir.³⁵ Cüveynî'nin sahih itirazlar içerisinde saydığı kalb itirazı, en ayrıntılı ele aldığı itirazlardandır. Bu bağlamda "el-kalbü's-sarîh" ve "el-kalbü'l-mübhem" şeklinde kalb itirazını ikiye ayıran Cüveynî, el-kalbü'l-mübhem de kalbü't-tesviyeyle ilişkili olabilecek olan "el-ibhâm min gayri tesviye" ve "el-ibhâm bi't-tesviye" diye ikiye ayırarak ele almaktadır.³⁶

et-Telhis'te ise Cüveynî, öncelikle illeti ifsat eden sebepleri katî ve zannî şeklinde ikiye ayırıp işledikten sonra illete yönelik itirazlar meselesine geçmektedir. İleti kesin olarak ifsat eden durumları şöyle sıralamaktadır: İletinin nassa muhalif olması, illetin icmâya muhalif olması, illet olarak görülen vasfın şer'an belirlenmiş illete aykırı olması, illet olarak belirlenen vasfın sabit olmaması ve kıyas yapacak kişinin bilinen kıyas yöntemlerini bırakarak aklî çıkarımlarla meseleyi çözmeye kalkışması. Cüveynî'ye göre illetin başka ret yolları da vardır ki bunlar illeti ifsat eden sebepler olmakla beraber kesinlik taşımayıp zann-ı gâlip ile ifsat ederler. İletinin nakzı, muallel vasfın tahsisi, umumi manada kıyasa mukabil (karşıt) olması, illetin kâsır olması ve iki illetin birbirine muârız olması söz konusu ifsat sebeplerindedir.³⁷ Cüveynî illeti ifsat eden sebepleri işledikten sonra bazı usulcülerin illete yönelik birtakım itirazlar geliştirdiğini kaydederek bu itirazları on iki madde halinde sıralayıp açıklamaktadır. Bu tertibi pek isabetli görmeyen Cüveynî, yapılan itirazların bazılarını illete yöneltilen sahih itiraz olarak görmemektedir.³⁸

Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille* adlı eserinde Iraklı mezhep mensuplarına nispet ederek illete yöneltilen itirazların bazılarını sahih bazılarını fasit olmak üzere iki kısma ayırdıktan sonra bunları on üç itirazda toplamaktadır. Bu itirazlar şöyledir: 1) İleti belirlenmiş hükmün kıyasla ispatının caiz olmaması, 2) Asıl olması caiz olmayan bir aslın

³² Cüveynî, bu itirazı sahih itirazlar içerisinde zikretse de kendisi bunun illeti iptal edecek kuvvette olmadığı düşüncesindedir. Bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/973.

³³ Cüveynî, genellikle diğer usulcüler tarafından müstakil olarak zikredilen ademü't-te'sîr itirazını bu başlık altında ele almaktadır. Bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/999-1028.

³⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/965-1080.

³⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/1080-1098.

³⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/1032-1040.

³⁷ Cüveynî, *Kitâbü't-Telhis*, 3/264-267.

³⁸ Cüveynî, *Kitâbü't-Telhis*, 3/267-271.

belirlenmesi, 3) İlet olarak belirlenen vasfın illet için uygun olmaması, 4) Asılda mümânaa, 5) Vasıfta mümânaa 6) İletin tashihinin istenmesi, 7) el-Kavl bi mücebi'l-ille, 8) Ademü't-te'sîr, 9) Nakz (Münâkaza), 10) Kesr, 11) Fesâdü'l-vaz', 12) Kalb, 13) Muâraza. Bu itirazları detaylıca tartışan Sem'ânî, mümânaa, fesâdü'l-vaz', münâkaza ve muâraza itirazlarını sahih olarak görmekte bunlar içinden en sahih olanın ise mümânaa ve muâraza olduğunu belirtmektedir.³⁹

Gazzâlî, *el-Müstasfâ* adlı eserinde kıyas bahsini sonlandırırken illete yönelik itirazlara geçmeden önce illeti ifsat eden sebepleri ele almaktadır. Ona göre bazı sebepler illeti kat'î bir şekilde ifsat ederken diğer bazıları da ictihâdî (zannî) olarak illeti ifsat etmektedir. İletli kesin olarak ifsat eden sebeplerin dört tane olduğunu belirten Gazzâlî bunları tek tek açıklamaktadır. İletli içtihaden ifsat eden sebeplerin ise kendi kanaatine dokuz olduğunu belirttikten sonra bunları da açıklamaktadır. Gazzâlî, ifsat sebeplerinin arka planında illete yönelik birtakım itirazların olduğunu ve bunlardan men', fesâdü'l-vaz', ademü't-te'sîr, kesr, fark, el-kavl bi'l-müceb ve et-ta'diye ve't-terkîb itirazlarını zikretmektedir. Fakat Gazzâlî'ye göre bu itirazlar, cedelcilerin ortaya koyduğu cedel ilmine ait istilahlardır. Dolayısıyla ona göre cedel ilminin konusu olup usûl-i fıkıh ilmi bakımından bir değer taşımayan söz konusu itirazlara burada değinmenin bir önemi yoktur.⁴⁰ Zerkeşî de Gazzâlî'nin bu tutumunu dikkate alarak bazı usulcülerin Gazzâlî gibi düşünerek bu konulara değinmediğinin altını çizmektedir. Fakat ona göre cumhur, bu bahisleri kıyas konusunun mükemmilâtından gördüğü için kıyas bahsinin sonunda ele almışlardır. Bir konunun tekmiyesi o konunun kendisini teşkil ettiği anlayışından hareketle birçok usulcü, mantık, Arap dili ve kelim ilmine ait bazı meseleleri fıkıh usulü konularından olmamasına rağmen eserlerinde zikretmişlerdir. Nitekim Zerkeşî de cumhûr ile aynı kanaati taşımaktadır.⁴¹ Bununla birlikte Gazzâlî *el-Menhûl*'de illete yönelik itirazları sahih ve fasit olmak üzere ikiye ayırarak hem fıkıh usulü hem de cedel ilmi açısından tartışmaktadır. Fasit itirazların yedi tane olduğunu söyleyip bunları açıklayan Gazzâlî'ye göre sahih itirazlar şunlardır: 1) Men', 2) el-Kavl bi'l-müceb, 3) Nakz, 4) Ademü't-te'sîr, 5) Kalb, 6) Fesâdü'l-vaz', 7) Muâraza, 8) Fark.⁴² Gazzâlî, hocası Cüveynî'nin yolunu takip ederek kalb itirazını hocasına benzer şekilde el-kalbü'l-musarrâh ve el-kalbü'l-mübhem diye ikiye ayırarak incelemiştir.⁴³

³⁹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 2/198-204.

⁴⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 3/738-747.

⁴¹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/260.

⁴² Gazzâlî, *el-Menhûl*, 401-425.

⁴³ Gazzâlî, *el-Menhûl*, 414-415.

Râzî'ye göre illate yapılan itirazlar ya da kendi ifadesiyle bir vasfın illet olamayacağına delâlet eden durumlar beş tanedir: 1) Nakz, 2) Ademü't-te'sîr, 3) Kalb, 4) el-Kavl bi'l-mûceb, 5) Fark.⁴⁴

2. Âmidî'ye Göre İllate Yönelik İtirazlar

Âmidî, kıyas bahsini işlerken kıyasa ve illate yönelik itiraz yollarını “el-î'tirâzâtü'l-vâride ale'l-kıyâs ve cihâtü'l-înfisâl ‘anhâ” şeklindeki açtığı başlık altında sunmaktadır. Âmidî'nin yirmi beş tane olarak tespit ettiği itirazlar şunlardır: 1) el-îstisfâr, 2) Fesâdü'l-itibâr, 3) Fesâdü'l-vaz', 4) Men'ü hükmi'l-asl, 5) et-Taksîm, 6) Men'ü vucûdî'l-ille fi'l-asl, 7) el-Kadh fî münâsebeti'l-vasfi'l-muallel bih, 8) Ademü't-te'sîr, 9) el-Kadh fî münâsebeti'l-vasfi'l-muallel bih, 10) el-Kadh fî salâhiyyeti ifzâi'l-hükm ilâ mâ 'ullile bih, 11) el-Vasfû'l-muallel bih bâtinen hafiyen, 12) el-Vasfû'l-muallel bih muttariben, 13) en-Nakz, 14) el-Kesr, 15) el-Muâraza fi'l-asl, 16) Süâlü't-terkîb, 17) Süâlü't-ta'diye, 18) Men'ü vucûdî'l-vasfi'l-muallel bih fi'l-fer', 19) el-Muâraza fi'l-fer', 20) el-Fark, 21) İhtilâfü'z-zâbit beyne'l-asl ve'l-fer' ve ittihadeti'l-hikme, 22) İttihâdü'z-zâbit beyne'l-asl ve'l-fer' ve ihtilâfü cinsi'l-maslaha, 23) Hükümü'l-fer'i muhâlifun li hükmi'l-asl felâ kıyâse, 24) Süâlü'l-kalb, 25) el-Kavl bi'l-mûceb.⁴⁵

Yukarıda değinildiği üzere gerek Âmidî öncesi gerekse sonrasındaki Şâfiî usulcülerin illate yapılan itirazlarda verdikleri sayılara bakıldığında en çok itirazın Âmidî tarafından dile getirildiği görülmektedir. İllate yönelik itirazların sayısını on altı olarak veren Zerkeşî, bu bahislerin esas olarak cedel ilminin konularından olmasından dolayı cedelcilerin söz konusu itirazları abartılı olacak şekilde otuza kadar çıkardıklarını belirtmektedir. Bununla birlikte ona göre bunların bir kısmı diğer bir kısmının muhtevasına dâhildir.⁴⁶ Âmidî, kendisinden önceki usulcülerin sadece içerik bakımından ele aldığı bazı itirazları isimlendirerek müstakil başlıklar altında incelemiştir. Dolayısıyla bahsedilen hususlar dikkate alındığında Âmidî'nin yaptığı tasnifin gerek mütekellim gerekse fukahâ usulcülerini arasında illate yönelik itirazların en geniş ve sistematik halini oluşturduğu söylenebilir.⁴⁷

Âmidî, kıyas ve illate yapılan itirazları sayarken böyle bir sıralamayı takip etmesinin birtakım sebeplerinin olduğunu, dolayısıyla bunun gelişigüzel bir sıralama olmadığını belirterek bu hususu açıklığa kavuşturmuştur. Ona göre ilk olarak istisfâr

⁴⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 5/235-279.

⁴⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/85-141.

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/260.

⁴⁷ Nitekim bu yönde yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bk. Koçinkağ, “Şemseddîn el-İsfahânî'ye (ö. 688/1289) Göre İllatin Red Yolları”, 302; Okur, “Kıyas İşleminde İllat Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyâs Ma'a'l-Fârik”, 21; Ekinci, “Hanefî Usûlcülere Göre İllate Yöneltilen Kalb ve Akis İtirazları”, 111.

itirazıyla başlanmasının sebebi, lafzın medlûlünün bilinmemesi halinde yöneltilen sorunun da bilinmeyeceği gerçeğidir. Zira istisfâr, lafzın garip, mücmel veya muhatabın anlayamadığı bir kapalılıkta olması durumunda anlamının açıklanmasının talep edilmesidir.⁴⁸ İkinci sırada fesâdü'l-itibâr itirazı gelmelidir. Çünkü fesâdü'l-itibâr henüz tafsilata bakmadan icmâli olarak incelenip kıyasın fasit olduğu kanaatine varma durumudur. Nitekim fesâdü'l-itibâr, üzerine hüküm bina edilmesi mümkün olmayan nassa muhalif bir kıyas türüdür.⁴⁹ Umum husus açısından fesâdü'l-vaz' fesâdü'l-itibâra nispetle daha özel olduğu için fesâdü'l-itibârdan sonra gelmelidir. Nitekim kural, genel olanın özel olandan önce incelenmesini gerektirmektedir. Fesâdü'l-vaz' ise vaz' edilen kıyasın hüküm tertibi için uygun olmamasıdır.⁵⁰ Men'u hükmi'l-asl (aslın hükmünü kabul etmeme) itirazı men'u vucûdi'l-ille fi'l-asl (asıldaki illetin varlığını reddetme) itirazından önce gelmelidir. Çünkü birincisi asla ikincisi ise fer'e taalluk etmektedir ki fer' hakkındaki inceleme asıl hakkında yapılan incelemeden sonra ele alınır.⁵¹ Ardından mutâlebe gibi vasıf illetine yönelik itirazlarla birlikte adem-i te'sîr, kadh fi'l-münâsebe, taksîm, illet olarak belirlenen vasfın zâhir ve munzabıt olmaması, kendisiyle ta'lil yapılan hükümün amaçlanan hedefe götürmeye uygun olmaması itirazları gelir. Daha sonra illete muâriz olmasından dolayı nakz ve kesr gelmelidir. Bundan sonra muâraza fi'l-asl denilen illetin asla muâriz olması itirazı, sonrasında ise terkîb ve ta'diye gelmelidir ki bu ikisi asıldaki muârazaya râcidir. Bunların ardından fer'e taalluk eden itirazlar gelir ki bunlar; illetin varlığının fer'de bulunmadığı, fer'in hükmünün aslın hükmüne ve yine fer'in hükmünün zâbit (kural) ve hikmetteki asla muhalif olduğu itirazları ile fer'de muâraza ve kalb itirazlarıdır. Âmidî'ye göre en son sırada kavli bi'l-mûcbe itirazının gelmesinin sebebi hüküm doğuran delile dair bütün itirazları kapsayıp gerekli şartları gerçekleştirdikten sonra itirazları sonlandırmasıdır.⁵²

3. Kalb (Süâlü'l-Kalb) İtirazı

Kalb itirazı, Âmidî'nin illete yapılan itirazlar içerisinde en detaylı ele alıp incelediği itirazlardan biridir. Bu bağlamda Âmidî, kalbin farklı türlerini tespit edip bunları ayrı ayrı incelemiştir. Bu sebeplerden ötürü konunun en iyi şekilde anlaşılması maksadıyla kalb itirazı öncelikle sözlük ve terim anlamları bakımından incelenecek, daha sonra Âmidî'nin yaklaşımı doğrultusunda kalb itirazının çeşitleri müstakil başlıklar

⁴⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/85.

⁴⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/88.

⁵⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/89-90.

⁵¹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/143.

⁵² Âmidî, *el-İhkâm*, 4/143-144.

halinde anlatılacaktır. Ayrıca gerek Âmidî öncesi gerekse sonrası mezhep usulcülerinin kalb itirazıyla ilgili dikkat çekici yaklaşımlarına değinilecektir.

3.1. Kalb Kavramının Sözlük ve Terim Anlamı

Kalb kelimesi sözlükte “çevirmek, döndürmek” anlamında olup “bir şeyi tersyüz etmek” demektir. Yılanın sıcak toprak üzerinde kendisini ters çevirmesi örneği verildiğinde kalbden “bir şeyin dış tarafını içe, iç tarafını ise dışa çevirmek” manası anlaşılır. Yine ekmek vb. bir şeyi pişirirken dışta kalan kısmını pişirmek maksadıyla çevrildiğinde kalb kelimesinin zikredilen sözlük anlamı kullanılmaktadır.⁵³ Diğer taraftan kalb kelimesi bir şeyin en hâlisi, saygını ve bir şeyi bir taraftan başka bir tarafa döndürmek anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin; insanda bulunan organ anlamındaki “kalp” kelimesi de mezkûr sözlük anlamlarından hareketle kullanılmıştır. Nitekim insan vücudundaki en değerli ve işlevsel organ kalptir. Bundan dolayı da kalp “bir şeyin en şerefli, saygın olanı ve kıymetlisi” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁴ Bir şeyin en üstünü en alta çevirmek ile içini dış yapmak da kalbin sözlük anlamlarındandır.⁵⁵

Sem'ânî'ye göre “malûlü illet, illeti malûl yapmak” ile “zâhiri bâtın, bâtını zâhir yapmak” şeklindeki kalb çeşitleri de sözlük anlamlarından elde edilmiştir. Buna göre “bir kabı ters çevirmek” örneğindeki gibi bu durum “bir şeyin en altını en üstü, en üstünü de en altı yapmak” anlamına gelmekte, terim anlamıyla da “malûlü illet, illeti malûl yapmak” demektir. “Çorabı tersyüz etmek” denildiğinde ise “bir şeyin içini dış, dışını da iç yapmak” kastedilir ki “zâhiri bâtın, bâtını zâhir yapmak” şeklindeki kalb türü de anlamını buradan almıştır.⁵⁶

Usulcülerin kalb kavramının terim manası için yaptıkları tanımlar incelendiğinde kimisinin kalb itirazını önce çeşitlere ayırdığı, sonrasında da her bir çeşit için ayrı tanımlar yaptığı dikkat çekmekte iken kimisinin ise bir ayrıma gitmeksizin mutlak olarak bir tanım getirdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra herhangi bir tanım yapmaksızın kalb itirazını fûrû meseleler üzerinden açıklayan usulcüler de olmuştur. Örneğin; Şîrâzî, *et-Tebşira*'da -eserde takip ettiği genel bir metot bağlamında- kalb itirazını iki kısma ayırırken hem “kalbü't-tesviye” hem de “malûlü illet, illeti mâlûl yapmak” şeklindeki kalb çeşidini fûrû meseleler üzerinden anlatmıştır.⁵⁷ *el-Ma'ûne* isimli eserinde kalb itirazını

⁵³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.), 5/3713.

⁵⁴ Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lugâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/17.

⁵⁵ Heyet, *el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 2007), 648.

⁵⁶ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 2/223-224.

⁵⁷ Bk. Şîrâzî, *et-Tebşira*, 477-479.

“kalbün bi-hükmin maksûd”, “kalbü't-tesviye” ve “malûlü illet, illeti mâlûl yapmak” şeklinde üç türe ayıran Şîrâzî, aynı şekilde bir tanıma gitmeksizin bunları da fûrû meseleler üzerinden açıklamıştır.⁵⁸ Fakat Şîrâzî *Lüma*'da daha genel olarak kalbi “asla kıyas etmek sûretiyle hasmın illetine, iddiasının nakîzinin (aksi bir hükmün) bitiştirilmesi” şeklinde tanımlamıştır. Şîrâzî'ye göre bu durum musarrah ve mübhem şeklindeki iki hükümle de olabilir.⁵⁹ Râzî, Şîrâzî'nin tanımına benzer bir tanım yaparken⁶⁰ Sem'ânî “malûlü illet, illeti malûl yapmak” ile “zâhiri bâtın, bâtını zâhir yapmak” diye iki farklı tanım yapar ve her iki durumun da illeti iptal ettiğini kaydeder.⁶¹

Beyzâvî (ö. 685/1286), kalb itirazını en geniş şekilde tanımlayanlardan birisidir. Ona göre kalb “muterizin, müstedilin aslına bağlı kalarak yeni bir kıyasla ve de aynı illetle onun görüşünün hilafına bir neticeye ulaşmasıdır.”⁶² Beyzâvî'nin *Minhâc*'ının şârihlerinden Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355) ile oğlu Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370) bu tarifi farklı açılardan tahlil etmektedirler. Meselâ Beyzâvî, yapılan bazı tanımlarda geçen “müstedilin görüşünün nakîzi (karıştı)” cümlesi yerine “müstedilin görüşünün hilafına” ifadesini kullanmıştır. Çünkü kalb işlemini yapan muterizin ortaya koyduğu görüş, müstedilin görüşünün nakîzi değil de ancak onun muğayiri (aykırı) olabilir. Yine onlara göre -ilerleyen kısımlarda açıklanacağı üzere- bu ifadenin tercih edilmesinin başka faydaları da bulunmaktadır.⁶³ İbnü's-Sübkî ile Süyûtî, kalb itirazını “muterizin, tartışma konusu olan mesele hususunda müstedilin istidlâlde bulunduğu delilin, mevcut haliyle müstedilin lehine değil aleyhine olduğunu iddia etmesidir”⁶⁴ şeklinde tanımlamışlardır. Süyûtî, kalb için yaptığı tanımı farklı açılardan analiz ettikten sonra kalb itirazında iki temel amacın güdüldüğünü, dolayısıyla da kalbin iki kısma ayrıldığını belirtmektedir. Bunlardan birincisi, sarih veya gayri sarih bir şekilde müstedilin görüşünün iptal edilip muterizin görüşünün tashih edilmesi amaçlanan kalb türüdür. İkincisi ise yine ister sarih isterse de gayri sarih bir şekilde muterizin görüşünü tashih etmeyi amaçlamaksızın sadece müstedilin görüşünü iptal etmeyi hedefleyen kalb çeşididir.⁶⁵

⁵⁸ Şîrâzî, *el-Ma'ûne*, 259-261.

⁵⁹ Şîrâzî, *el-Luma*, 235. Ayrıca bk. Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma*, thk. Abdülmecîd Türkî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2/916-917.

⁶⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, 5/263.

⁶¹ Bk. Sem'ânî, *Kavâtî'u'l-edille*, 2/223-224.

⁶² Beyzâvî, *el-Minhâc*, 214. Ayrıca bk. İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, 4/208; Koçinkağ, *Mütekellim Yöntemi İslam Hukuk Metodolojisi (Beyzâvî Örneği)*, 272.

⁶³ Sübkî - İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, 6/2498.

⁶⁴ İbnü's-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi'*, 99; Süyûtî, *Şerhu'l-Kevkebi's-sâtı*, 2/284.

⁶⁵ Süyûtî, *Şerhu'l-Kevkebi's-sâtı*, 2/284-287. Ayrıca Bk. İbnü's-Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi'*, 99-100.

3.2. Âmidî'ye Göre Kalb İtirazı

İllete yönelik itiraz yollarının yirmi beş tane olduğunu belirten Âmidî, yaptığı tasnifte kalb itirazını yirmi dördüncü sırada zikretmektedir. Âmidî'nin yaptığı kalb tanımına bakılacak olursa, "kalb" in sözlük anlamına değinmediği görülmektedir. Nitekim Âmidî terim anlamı bakımından kalb itirazını mutlak anlamda tarif etmek yerine "kalbin çeşitleri" başlığı altında kalbi kısımlara ayırdıktan sonra her birini ayrı ayrı işlemektedir. Şimdilik sadece kalbin çeşitlerine dair tanımlara yer verilecek olursa; Âmidî'ye göre "kalbü'd-da'vâ" delilin gizli veya açık olması durumuna göre ikiye ayrılmaktadır.⁶⁶ Âmidî burada bir tanım yapmasa da verilen bilgilerden hareketle kalbin bu türü için "müterizin, müstedilin görüşünü iptal etmek için ileri sürdüğü delili ya açık bir şekilde ifade etmesi ya da önermenin içinde gizlemesi halidir" şeklinde bir tanım çıkarmak mümkündür. Âmidî'ye göre kalbü'd-delil "müstedilin, müterize karşı bir vasfın illet olduğuna dair getirdiği delilin kendi aleyhine olması" demektir.⁶⁷

Âmidî, kalbü't-tesviye çeşidinin altında kalbü'd-delile benzer iki tanım yapmaktadır ki bunlar yapılan en yaygın tanımlardır. Ona göre kalb, "müstedilin müterize karşı bir vasfın illet olduğuna dair öne sürdüğü delilin, lehine değil aleyhine olmasıdır" ya da "illet olduğuna dair delil olarak öne sürülen vasfın, müstedilin hem lehine hem de aleyhine olmasıdır." Âmidî'ye göre birinci tanım kalb çeşitlerinin en üst mertebesinde, ikincisi ise bir alt mertebede yer almaktadır.⁶⁸ Âmidî'nin bu uyarısı dikkate alınmış olacak ki onun kalb itirazıyla ilgili düşüncelerine temas eden çalışmalarda sıklıkla onun bu tanımına yer verilmektedir.⁶⁹

Âmidî kalb itirazını temelde "kalbü'd-da'vâ" ve "kalbü'd-delil" şeklinde iki kısma ayırmaktadır. Üçüncü kısım olan kalbü't-tesviyeyi ise kalbü'd-delil'in sonunda zikredip kalbü't-tesviye'nin buraya zeyillerle (tekmile-eklentli) üçüncü bir tür olarak ilhak edildiğini kaydetmektedir.⁷⁰ Âmidî, kalb itirazının çeşitlerini fûrû örneklerle ayrı ayrı anlattığından çalışmamızda kalbin çeşitleri müstakil başlıklar altında ele alınacaktır.

⁶⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/129.

⁶⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/130.

⁶⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/133.

⁶⁹ Örnek için bk. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/289; Koçinkağ, *Mütekellim Yöntemi İslam Hukuk Metodolojisi (Bezzâvi Örneği)*, 272; Okur, "Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyâs Ma'a'l-Fârik", 24.

⁷⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/133.

3.2.1. Kalbü'd-Da'vâ

Âmidî'ye göre kalbü'd-da'vâ iki kısma ayrılmaktadır. Bunun sebebi, kalbü'd-da'vâ'da muteriz tarafından müstedilin görüşünü iptal etmek maksadıyla ileri sürülen delilin ya önermenin içerisinde gizlenmesi veya açık bir şekilde ifade edilmesidir.⁷¹

3.2.1.1. Delilin Gizli Olması

Delilin gizli olmasından kasıt; muterizin, müstedilin görüşünü iptal etmek için ileri sürdüğü delili açık bir şekilde ifade etmeyip önermenin içinde gizlemesi ve bu yolla müstedilin görüşünü reddetmesidir. Âmidî, muterizin müstedile karşı öne sürdüğü delilin gizli olması durumuna Eş'arî ile Mu'tezilî olan kişiler arasındaki tartışmayı örnek olarak vermektedir. Şöyle ki; "bir Eş'arî, 'mevcut olan her şey görülür' dediğinde bu, hüküm bildiren cümledir. Bu cümlede, aynı zamanda hükmün illeti diyebileceğimiz gizli bir delil vardır ki o delil 'çünkü o, mevcuttur' ifadesidir. Zira Eş'arî'ye göre bir şeyin mevcut olması, o şeyin görünürlüğünü doğrulayan bir vasıftır." Yani görünürlük hükmünün illeti, mevcut olmaktır. Buna karşılık Mu'tezilî bir muteriz, bu gizli delili/illeti kalb itirazı yöntemiyle çürütmeye çalışabilir. Meselâ 'ben zorunlu olarak biliyorum ki, bir cihette bulunmayan görülemez' diyebilir. Nitekim burada müstedilin önermesindeki gizli delil olan 'çünkü o mevcuttur' ifadesi geçersiz kılınmaya çalışılmaktadır. Şöyle ki; Mu'tezilî muteriz, mevcut olmakla birlikte bir ciheti olmayanların görülemeyeceğini söyleyerek bu delilin/illetin her durumu kapsamadığını iddia etmektedir. Dolayısıyla Mu'tezilî muterizin buradaki önermede gizli delili/illeti "cihetin olmayışı görmeye engeldir" ifadesidir.⁷²

3.2.1.2. Delilin Açık Olması

Delilin açık olması, müstedilin görüşüne karşı getirilen delilin açık şekilde ifade edilerek reddedilmesidir. Âmidî bu konuya görmenin kesin bilgiye ulaştırması ile hüsn ve kubuh meselelerini örnek olarak vermektedir. Ona göre ilgili konular hakkında müstedilin, "zaruri olarak, görmenin kesin bilgiye ulaştırdığını, küfrün bizatihi kötü, şükrün ise bizatihi iyi olduğunu biliyorum" önermesine karşılık muterizin kalb yöntemiyle "zaruri olarak görmenin kesin bilgiye ulaştırmadığını ve küfrün bizatihi kötü olmadığını aynı şekilde şükrün ise bizatihi iyi olmadığını biliyorum" şeklinde verilen önermeyle yapılan itirazı örnek verilebilir. Âmidî'ye göre bu önermelerin her birisinde bulunan illet fasit illettir. Çünkü önermelerde fasit illete karşı yine fasit illetle mukabele edilmiştir. Şöyle ki; müstedilin önermelerindeki hükmün illeti olabilecek gizli delilin 'zaruri olarak görmek' ve 'bizatihi küfür ile bizatihi şükür' ifadeleri olduğu anlaşılmaktadır.

⁷¹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/129.

⁷² Âmidî, *el-İhkâm*, 4/129.

Muteriz de karşı çıkarken müstedilin delilini ona karşı kullanmak yerine aynıyla mukabelede bulunması Âmidî açısından fasit illet kabul edilmektedir. Yine Âmidî'ye göre yapılan mezkûr önermelerde kastedilenin, müddeinin “zarureten böyledir” iddiasının imkânsızlığının, hasmı tarafından sorgulanmasıdır. Burada müddeiye birebir mukabelede bulunuluyor ki müddei muterize “böyle ihtilafı bir konuda zarureten biliyorum diyemezsin” şeklinde bir karşılık versin. Müddei böyle deyince muteriz de ona “aynı durum senin için de geçerli” diyerek itiraz etmektedir.⁷³

Âmidî, cedelcilerin kalbü'd-da'vâ içerisinde kalbü'l-istib'âd diye bir kalb çeşidini de zikrettiklerini belirtmektedir. Kalbü'l-istib'âd hakkında bilgi vermeyen Âmidî, konu hakkında çocuğun, babası olduğunu iddia eden iki kişiden birisine verilmesi hususunda Şâfiî birisinin “çocuğun iki kişiden birisine verilmesi delilsiz yapılan bir hükümdür” şeklindeki önermesine karşın Hanefî birisinin “kâifin⁷⁴ çocuğun falanca kişiden olduğuna dair verdiği hüküm de delilsiz bir hükümdür” itirazını örnek vermektedir.⁷⁵

Âmidî'ye göre cedelcilerin bu kalb yöntemini (kalbü'l-istib'âd) kullanmalarındaki maksatlardan birisi, iddiada bulunanın sorgulama yapıp kendisinin söylediğinin delilsiz hüküm olmadığını bilakis bunun sahih bir kaynaktan alındığını göstermesi, buna karşılık muterizin de “ben de aynı şeyi söyledim” demesidir. Fakat Âmidî, bunun uzak bir yorum olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu durumda müddei, kendi iddia ettiği şeyin delilsiz hüküm olduğunu söyleyecek veya bunun bir aslının bulunduğunu itiraf edecektir. Şayet iddia edilen şey delilsiz hüküm (tehakküm) ise bu durumda karşı tarafın iddiasının iptali için bu iddianın kendi mezhebine göre delilsiz olduğunu belirterek itiraz etmesi karşı tarafın mezhebindeki delilsiz hükmü ortadan kaldırmayacaktır.⁷⁶ Şayet muteriz, uzak bulduğu müddeinin iddiasının bir aslının bulunduğunu beyan edecek olursa bu, bir cevap olmuş olacaktır ki bu durumda kalbe gerek kalmayacaktır.⁷⁷

3.2.2. Kalbü'd-Delil

Âmidî'ye göre kalbü'd-delil “müstedilin, illet olarak getirdiği delilin kendi aleyhine olduğunu açıklamaktır.”⁷⁸ Âmidî, bu kalb çeşidini, kalb mertebeleri içerisinde en

⁷³ Âmidî, *el-ihkâm*, 4/129-130.

⁷⁴ Bir kimsenin fizikî yapısına ve organlarına bakarak onun nesebi, ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunan kimse.

⁷⁵ Âmidî, *el-ihkâm*, 4/130.

⁷⁶ وَهُوَ فِي غَايَةِ الْبُعْدِ، فَإِنَّهُ إِذَا أَنْ يَعْتَرِفَ الْمُدَّعِي بِأَنَّ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ تَحَكُّمٌ أَوْ أَنَّ بَيْنَ مَا أَخَذَهُ فِيهِ، فَإِنْ كَانَ تَحَكُّمًا فَلَا تُغْنِي مُعَارَضَتُهُ بِتَحَكُّمِهِ فِي مَذْهَبِهِ فِي إِطْطَالِ دَعْوَاهُ التَّحَكُّمَ فِي مَذْهَبِ خَصْمِهِ.

⁷⁷ Âmidî, *el-ihkâm*, 4/130.

⁷⁸ Âmidî, *el-ihkâm*, 4/130.

üst sırada görmektedir.⁷⁹ Zira burada ortaya konan delil tamamıyla müstedilin aleyhindedir. Âmidî'ye göre bu durumda muteriz ya istidlâlde bulunanın delilinin bir yönüyle kendi lehine delâlet ettiğini söyleyecek veya istidlâlde bulunanın mezhebine göre delilinin herhangi bir vecihle delil getirenin (müstedilin) iddiasına delâlet etmediğini beyan edecektir. Şayet müstedilin zikrettiği delilin kendi iddiasına delâlet etmediğini belirtecek olursa bu durumda yaptığı itiraz kendi aleyhine delil olacaktır.

Âmidî, bu tür kalb çeşidine “vârisi olmayanın vârisi dayıdır”⁸⁰ hadisini örnek göstermektedir. Ona göre müstedil, bu hadisten istidlâlde bulunarak dayının mirasçı olacağını iddia ederse, muteriz kalb yöntemiyle onun görüşüne itiraz ederek “bu hadiste mübalağa yoluyla aslında dayının mirasçı olamayacağı anlatılmak istenmiştir” der. Nitekim bu gibi kullanımlar bulunmaktadır. Örneğin “açlık, azığı olmayanın azığıdır” veya “sabır, hilesi olmayanın hilesidir” sözlerinde olduğu gibi mübalağa yoluyla aslında açlığın azık, sabrın da hile olmadığına vurgu yapılmaktadır.⁸¹

Âmidî, Kalbü'd-delile iki örnek verdikten sonra muterizin görüşünü destekleyici başka ihtimallerden de bahsetmektedir. Buna göre yukarıda verilen muterizin görüşünü destekleyen birinci ihtimal, hadiste geçen “varisi olmayan” ifadesinden, “hiçbir varisi olmayan”ın kastedilmesidir. Bu durumda karı ve kocayla birlikte dayının mirasçı olacağını kabul edenlere göre dayının mirasçı olması hiçbir varisin olmamasına bağlı değildir. Nitekim dayı, karı ve kocayla yani diğer mirasçılar olmasına rağmen de varis olabilmektedir. İkinci ihtimal ise “varisi olmayan” ifadesinden kasıt, ölenin dayısı dışında asabesinin bulunmamasıdır. Bu durumda da dayının ayrıca zikredilmesinin bir anlamı kalmamaktadır. Nitekim bu durum dayı dışındaki zevi'l-erhâm⁸² için de geçerlidir. Âmidî'ye göre kalbin bu çeşidi muterizin görüşünü destekleyip müstedilin görüşünü desteklememesi bakımından illete yönelik itiraz türlerinden fesadü'l-vaz'⁸³ itirazına benzemektedir.⁸⁴

⁷⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/133.

⁸⁰ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Davûd, *Sünenü Ebî Davûd*, thk. Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 2003), “Ferâiz”, 8 (No. 2901).

⁸¹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/130-131.

⁸² Ölenin ashâb-ı ferâizle asabe gruplarına dâhil olmayan kan hısımları.

⁸³ Âmidî'ye göre fesâdü'l-vaz'; kıyasın, üzerine hüküm tertibi bakımından uygun bir şekilde kurgulanmasıdır. Dolayısıyla kıyasın vaz' edilmesinin sıhhati hüküm tertibine uygun olmasına bağlıdır. Vaz'ı fasit olan her kıyasın itibarı da fasit olur. Fakat itibarı fasit olan her kıyasın vaz'ı fasit olmayıp sahih olabilir. Bu bakımdan fesâdü'l-itibarın fesâdü'l-vaz'dan daha genel olduğunu düşünen Âmidî, fesâdü'l-itibar itirazının fesâdü'l-vaz' itirazından önce gelmesi gerektiği kanaatinde. Bk. Âmidî, *el-İhkâm*, 4/89-90.

⁸⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/131.

Âmidî'ye göre kalbü'd-delil, müstedilin lehine olduğu kabul edilecek olursa bu durumda kalbin bu türü üç kısma ayrılır. Nitekim muteriz, kendi görüşünü doğrulamak⁸⁵ veya müstedilin görüşünü iptal etmek⁸⁶ yahut müstedilin görüşünü sarahaten değil de iltizam yoluyla (zımnen) iptal için kalbe başvurmuştur. Şayet muteriz, müstedilin görüşünü iptal etmek için kalbe başvurmuşsa bu durumda iki ihtimalden söz edilebilir: 1) Muteriz, müstedilin illetine açık bir şekilde itiraz etmektedir. Bu ise karşı tarafın delilini doğrudan bir şekilde hüküm için delil yapmak şeklinde gerçekleşmektedir. 2) Muteriz, açık bir şekilde değil de iltizam yoluyla karşı tarafın görüşüne itiraz etmektedir. Bu da muterizin delile bağladığı hükmün, müstedilin görüşünün iptalini gerektirmesi halinde gerçekleşir.⁸⁷

Âmidî, zikredilen iki durumun yanı sıra müstedilin delil getirme keyfiyetine, muterizin ise müstedilin deliline itiraz etme şekline göre farklı hususiyetler barındıran kalb itirazlarını örnek meselelerle birlikte ele almaktadır.

1- Müstedilin iltizam yoluyla (zımnen) öne sürdüğü delile muterizin sarih bir şekilde itiraz etmesi.

İtikâfta orucun şart olduğunu iddia eden Hanefî müstedil buna “İtikâf, Arafat vakfesinde olduğu gibi bir yerde bulunmaktan ibaret olup (lüksün mahz) özünde ibadet (kurbet) değildir” şeklindeki ifadeleri delil olarak getirmektedir. Dolayısıyla Hanefî müstedile göre nasıl ki Arafat vakfesi özünde ibadet olmayıp ibadet sayılması için ihram şart ise buna kıyasla itikâf için de oruç şarttır. Muhalif muteriz de kalb yöntemiyle “şayet itikâf, bir yerde bulunmaktan ibaret ise bu durumda Arafat vakfesinde oruç şartı aranmadığı gibi itikâfın sahih olabilmesi için de oruçlu olmak şartı aranmaz” şeklinde itiraz etmektedir. Burada her iki taraf da kendi görüşünü doğrulamak için delil getirmiştir. Fakat müstedil, getirdiği illetle (bir yerde bulunmak) iltizami (zımnen) olarak itikâfta orucun şart olduğuna işaret etmektedir. (Çünkü itikâf bizatihi ibadet değildir, onu ibadet kılan oruçtur). Muteriz ise kendi görüşünü ispat etmek amacıyla açık bir şekilde itikâfta oruçlu olmanın şart olmadığına işaret etmek suretiyle itiraz etmektedir.

Bu örnek meselenin değerlendirmesini yapan Âmidî'ye göre burada müstedilin, itikâfın özünde ibadet olmadığını ortaya koymak için kullandığı “bir yerde bulunmak”

⁸⁵ Âmidî, “illet olduğuna dair delil olarak öne sürülen vasfın, müstedilin hem lehine hem de aleyhine olması” şeklindeki kalb çeşidini ikinci mertebede kabul etmektedir. Ona göre bu özellikteki kalbin en makbulü ise muterizin görüşünün açık bir şekilde ispat edilmesidir. Bk. Âmidî, *el-İhkâm*, 4/133-134.

⁸⁶ Âmidî, müstedilin görüşünün iptal edilmesi için açık bir şekilde ileri sürülen kalb türünü, muterizin görüşünün açık bir şekilde ispat edilmesi şeklindeki kalb çeşidinin bir alt derecesi olarak görmektedir. Bk. Âmidî, *el-İhkâm*, 4/134.

⁸⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/131.

delili, itikâfın özünde ibadet olmamasını gerektirecek münasip bir ta'lil değildir. Muterizin de tard⁸⁸ yöntemiyle ta'lilde bulunarak itiraz etmesi yani “bir yerde bulunmak” ile “itikâf için orucun şart olmadığını” göstermek arasında bir münasebet bağı bulunmamaktadır.⁸⁹

2- Müstedilin açık bir şekilde öne sürdüğü delile muterizin de aynı şekilde sarahaten itiraz etmesi.

Necasetlerin, su dışında başka bir şeyle temizlenmesinin caiz olmadığını iddia eden Şâfiî müstedil, bu konuda “necaset, namaz için yapılan bir temizliktir. Abdestsizliğin (hadesin) giderilmesinde olduğu gibi necasetin giderilmesi de su dışında başka bir şeyle (örneğin sirke) caiz değildir” ifadelerini kullanmaktadır. Buna karşı muteriz kalb yöntemiyle ve müstedilin illeti olan “namaz için yapılan bir temizliktir” ifadelerini aynen kullanarak “namaz için yapılan temizlik kastedilmektedir. Fakat abdestsizliğin (hadesin) giderilmesi ile necasetlerin temizlenmesi arasında açık bir benzerlik olmadığından necasetlerin temizlenmesi su dışında başka bir şeyle (sirke, gül suyu vb.) de yapılması caizdir” şeklinde itiraz etmektedir.

Âmidî'ye göre verilen örnekte hem müstedil hem de muteriz kendi görüşünü doğrulamak için sarih delille karşı tarafa muhalefet etmektedir. Ayrıca her iki taraf da illeti tespit yollarından şebeh⁹⁰ yöntemini kullanmıştır.⁹¹

3- Muterizin, müstedilin görüşünü iptal etmek için açık bir şekilde kalb yöntemine başvurarak itiraz etmesi.

Abdest alırken başın mesh edilmesi hususunda Hanefî müstedilin, “baş abdest uzuvlarından birisidir. Diğer abdest uzuvlarında olduğu gibi kendisine ‘baş’ demenin mümkün olmayacağı bir parçanın mesh edilmesi yeterli olmaz” kıyasına karşın Şâfiî muteriz kalb yöntemiyle “Haklısınız baş abdest uzuvlarındandır. Diğer abdest

⁸⁸ İleti belirleme metotlarından (mesâlikü'l-ille) biri olan tard, gerek iltizami gerekse doğrudan hüküm için uygunluğu bilinmeyen bir vasfın bütün sürelerde hükümle beraber bulunmasıdır. Bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 5/221; Beyzâvî, *el-Minhâc*, 208; Koçinkağ, *Mütakellim Yöntemi İslam Hukuk Metodolojisi (Beyzâvî Örneği)*, 260-261. Ayrıca konu hakkında detaylı bilgi için bk. Şîrâzî, *et-Tebşira*, 460 vd; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/375 vd; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/248 vd.

⁸⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/131-132.

⁹⁰ İletin tespit yolları (mesâlikü'l-ille) arasında sayılan şebeh, usulcülerce farklı şekillerde tarif edilmiştir. Sıklıkla yapılan tanımlardan biri şöyledir: “Bir vasfın hükümle bizzat değil de iltizamen uygunluk durumuna şebeh” demektir. Bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 5/201; Beyzâvî, *el-Minhâc*, 206. Âmidî ise şebehi “iki asıl arasında gidip gelen fer'in, daha çok benzediği aslın hükmünü almasıdır” diye tanımlamıştır. Bk. Âmidî, *el-İhkâm*, 3/369. Ayrıca konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Koçinkağ, *Mütakellim Yöntemi İslam Hukuk Metodolojisi (Beyzâvî Örneği)*, 255-257.

⁹¹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/132.

uzuvlarının yıkanmasında dörtte birle kayıtlandırılmadığı gibi başın meshi de dörtte birle kayıtlandırılmaz” şeklinde itiraz etmektedir.

Örnekte müstedil ile muteriz açık bir şekilde karşı tarafın görüşünü iptal etmek için delil getirmektedir. Fakat Âmidî'ye göre tarafların ileri sürdükleri deliller, her iki görüşten herhangi birisinin sahih olduğuna delâlet etmemektedir. Nitekim birisinin görüşünün bâtil olması diğerinin ileri sürdüğü görüşün sahih olmasını gerektirmemektedir. Çünkü konu hakkında en sahih görüşün başın tamamının mesh edilmesi gerektiğini savunan İmam Mâlik'in (ö. 179/795) görüşü olması mümkündür.⁹²

Âmidî'den farklı olarak Şîrâzî'ye göre burada muterizin yaptığı kalb itirazı illeti ifsat etmektedir. Bununla birlikte bu konuda mezhep usulcileri arasında ihtilafın da bulunduğunu kaydetmektedir. Şîrâzî, görüşünü şöyle temellendirmektedir: “Burada müstedil ile muterizin illetlerinin cem edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla muteriz yeni bir illetle itiraz etmiş gibi olmakta ve birbirini nefyedici iki farklı hüküm ortaya çıkmaktadır.”⁹³

4- Muterizin iltizam yoluyla (zımnen) müstedilin görüşünü iptal etmek için itiraz etmesi.

Hanefî müstedil, görülmeyen malın (gâib) satımında “gâib malın satımı, nikâh gibi ivazlı bir akit olup bedel (muavvaz) bilinmemesine (cehl) rağmen sahih bir akittir” diyebilir. Hanefî müstedile göre nikâh ivazlı bir akit olup karşılığında mehir ödendiğinden, bir kişi kim olduğunu bilmediği bir kadınla evlendirilirse bu nikâh geçerli olur. Buradaki bilinmezliğin akde bir etkisi yoktur. Bu kıyasa karşılık Şâfiî muteriz kalb yöntemiyle “gâib malın satımı ivazlı bir akittir ve bu açıdan nikâh akdine de benzemektedir. Bununla birlikte nikâh akdine kıyas edilerek görme muhayyerliği şart koşulamaz” diyerek itiraz edebilir. Zira Şâfiî muteriz, ivazlı akitler olmaları bakımından bu iki akdin birbirine benzerliğini kabul etse de kıyas yoluyla gâib malın satımı için görme muhayyerliğinin ispat edilemeyeceğini düşünmektedir.

Âmidî'ye göre bu örnekte itiraz eden (Şâfiî), gâib malın satımının sahih olduğuna dair müstedilin görüşünü açıktan değil de iddiasının muktezası olarak zımnen iptal etmektedir. Nitekim görülmeyen malın satışını sahih kabul eden müstedil (Hanefî), görme muhayyerliğinin bulunduğu da hükmetmektedir. Çünkü görme muhayyerliği, gâib malın satımının sahih olmasının lâzımı yani ayrılmaz bir parçası konumunda olup zorunlu sonucudur. Dolayısıyla görme muhayyerliği bâtil görüldüğünde bu durum

⁹² Âmidî, *el-İhkâm*, 4/132-133.

⁹³ Şîrâzî, *el-Luma'*, 235. Ayrıca zikredilen örneğin geçtiği eserler için bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 5/266; Beyzâvî, *el-Minhâc*, 214.

zorunlu sonucun kabul edilmemesi anlamına gelir ki yine bu durum, bunu gerektirenin de (gâibin satımı) reddedilmesini mecburi kılmaktadır. Böylece Hanefilere göre sahih olan görme muhayyerliği geçersiz hale getirilmektedir.⁹⁴ Âmidî, bu şekilde gerçekleşen kalb itirazını üçüncü mertebede kabul etmektedir.⁹⁵

3.2.3. Kalbü't-Tesviye

Âmidî kalbü't-tesviyenin, kalb çeşitlerinin sonuna zeyil olarak eklendiğini düşünmekte ve herhangi bir tanım yapmadan fūrû bir örnek üzerinden konuyu işlemektedir.⁹⁶ Esasında Âmidî'nin kalbü't-tesviyenin, kalbin son kısmına bir ekleme olduğu düşüncesi; onun bunu “müstedilin görüşünün zımnen reddedildiği” kalb kapsamında değerlendirildiğini göstermektedir. Nitekim kalbü't-tesviye “mübhem bir hükümlerle kalb yapmak” diye de tanımlanmıştır.⁹⁷ Bu kalbin tesviye diye isimlendirilmesi de bu kalb türünün işlem sırasında asıl ile fer' arasında tesviye (eşitleme) işlevi görmesinden dolayıdır.⁹⁸

Âmidî, sirkeyle necasetin temizlenmesi meselesini bu kalb çeşidine örnek göstermektedir. Hanefî müstedil, “Sirke temiz bir sıvıdır. Necasetin hem aynı hem de eserini giderir. Dolayısıyla suyla olduğu gibi sirkeyle de maddi temizlik meydana gelir” şeklinde kıyas yapacak olursa Şâfiî muteriz “Doğrudur. Sirke temiz bir sıvıdır, necasetin hem aynı hem de eserini giderir. O zaman suyla olduğu gibi sirkeyle de hem maddi (necaset) hem de manevi (hades) temizlik yapmada ikisinin de eşit olması gerekir” diyerek itiraz edebilir. Muteriz “sirke necaset ve hadesi temizlemede eşit olmalıdır” diyerek “sirkeyle necasetin temizlendiğini” iddia eden Hanefî müstedile kalbü't-tesviye yöntemini kullanarak “sirkeyle necasetin temizlenmesi gerçekleşiyorsa bu durumda hadesin de temizlenmesi gerekir” der ve böylece hüküm ikisinin eşitlenmesi yani tesviye yoluyla sabit olmuş olur.⁹⁹ Şâfiî muteriz, esasında necasetten taharet ile hadesten taharet arasında açık bir benzerliğin bulunmadığını düşünen Hanefî müstedile tesviye yoluyla itiraz etmektedir. Nitekim Şâfiî muteriz her iki temizliğin ortak noktalarının, diğer bir ifadeyle illetinin “namaz için yapılan taharetler” olduğunu düşünmektedir. Böylece sirkeyle necasetin giderildiğini söyleyen hasmını, yine sirkeyle hadesin de giderilmesi gerektiği kanaatine sevk etmektedir.

⁹⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/133.

⁹⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/134.

⁹⁶ Bk. Âmidî, *el-İhkâm*, 4/133.

⁹⁷ Bk. Şîrâzî, *el-Luma'*, 235.

⁹⁸ Şîrâzî, *et-Tebşira*, 477; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/295.

⁹⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/133.

Kalbü't-tesviye hususunda usul eserlerinde sıklıkla verilen örneklerden biri de mükrehin talâkı meselesidir. Hanefî müstedil, “ikrah altındaki (mükreh) kimse, muhtâr kişi gibi mükellef olup talâka mâlik olduğundan talâkı geçerlidir” dediğinde, Şâfiî muteriz kalb yöntemini kullanarak ona şöyle bir itirazda bulunabilir: “Madem mükreh, muhtâr kimse gibi değerlendiriliyor, o halde mükrehin ikrarının da geçerli olması gerekir.” Nitekim Hanefiler, mükrehin muhtâr gibi irade (ihtiyâr) sahibi olduğunu düşünerek talâkını geçerli saydıkları halde ikrarını geçerli saymamışlardır. Şâfiîlere göre ise bu meselede mükrehin ikrar ve tâlakı eşit (tesviye/müsâvât) kabul edilmesi gerektiğinden ikrarı ittifakla muteber sayılmadığı gibi zimnen talâkının da geçerli olmaması gerekmektedir.¹⁰⁰

4. Âmidî'nin Kalb ve Çeşitleriyle İlgili Değerlendirmesi

Âmidî, kalb itirazını kısımlarıyla birlikte ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra kalb ve kısımları hakkında genel bir değerlendirme yapmaktadır. Bu bağlamda Âmidî, kalb ve kısımlarının illete yönelik geçerli itirazlar olup olmadığı veya geçerli bir itiraz kabul edildiği takdirde onda bulunması gereken şartların neler olduğu hususunda bir takım bilgiler sunmaktadır.

Âmidî'ye göre kalb itirazının sahih bir itiraz olup olmadığı hususunda usulcüler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bir kısım usulcüler kalbin, müstedilin görüşünün karşısına (nakîz) delâlet etmesinden hareketle kalbin karşı tarafın delilinin zayıf olduğunu göstermesi yönüyle delil olacağını belirtmişlerdir. Diğer bir kısım ise kalbi geçerli bir itiraz kabul etmemektedir. Nitekim onlara göre kalble muteriz, müstedilin hükmünün karşısını ispat etmek için uğraşmakta veya bu hükmün dışında başka bir şeyle delil getirmektedir. Şayet müstedilin hükmünün karşısını ispat etmek için uğraşma durumu söz konusu ise bu durumda müstedilin aslı üzerine kıyas yapılması mümkün değildir. Çünkü üzerinde ittifak edilen zıt iki hükmün bir surette toplanması muhaldir. Şayet mevcut hükmün dışında başka bir şeyle delil getirmek söz konusu ise bunda da delile itiraz söz konusu olmamaktadır.¹⁰¹

Âmidî, bahsedildiği haliyle karşıt görüşleri gerekçeleriyle aktardıktan sonra konuyla ilgili kanaatini şöyle ifade etmektedir:

¹⁰⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/1048-1049; Gazzâlî, *el-Menhûl*, 410; Râzî, *el-Mahsûl*, 5/267; Beyzâvî, *el-Minhâc*, 215; İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, 4/216-217; Sübkî - İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, 6/2500; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 5/295. Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî, *Şerhü'l-Minhâc li'l-Beyzâvî fi ilmi'l-usûl*, thk. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 2/721; Ahmet Selman Baktı, “Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin Kitâbu'l-Kiyâsi's-Şer'î Adli Eserinin Tercümesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 88.

¹⁰¹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/134.

“Şayet muterizin delilinde müstedilin görüşüne karşı delil, açık bir şekilde veriliyorsa bu durumda bir asıl üzerinde iki görüşün cem edilmesi mümkündür. Nitekim müstedilin açık bir şekilde öne sürdüğü delile muterizin de aynı şekilde sarahaten itiraz ettiği kalb türünde necasetlerin temizlenmesi hususunda bunun örneğini de görmüştük. Şayet itiraz, müstedilin hükmü dışında bir şeyle yapılıyorsa bu durumda kalb, hükmün muterizin ileri sürdüğü delilin gereği olması durumunda sahihtir. Bu hususa da muterizin iltizam yoluyla müstedilin görüşünü iptal etmek için itiraz ettiği kalb çeşidinde ‘gâib malın satımı’ ile kalbü’t-tesviye bahsinde tesviye yoluyla ‘necasetin temizlenmesi’ örnekleri verilebilir.”¹⁰²

Âmidî, bu değerlendirmeden sonra kalb itirazının gerçekleşme ihtimalleri üzerinde durmaktadır.

Kalb itirazının geçerliliğinin muhal olmasının sebeplerinden biri, müstedilin zikrettiği delilin Şâri’in kastettiği hükmün terettüp ettiğinin ayrılmazı (mülâzimen leh) olması ve tarafları bağlamasıdır. Aksi halde böyle bir bağlayıcılık söz konusu olmayacaktır.

Şayet muterizin getirdiği illet, müstedilin hükmüne mukabil ise bu durumda da iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Birincisi, hükmün mukabiliyle hükmün gereğinin kastedilmesidir. İkincisi ise bu durumun tam aksidir. Birinci durumda muterizin getirdiği illet müstedilin illetiyle aynıdır; ikincisinde ise böyle olmayıp başka bir cihettendir.

Muterizin getirdiği illet, müstedilin ta’lil yaptığı vasıfla aynı ise bir vasfın sadece bir cihetten hem hükme hem de o hükmün karşısına uygun olması muhaldir.

Muterizin getirdiği illet müstedilin illetiyle aynı cihette değilse muterizin zikrettiğine veya itirazına kalb denilemez. Çünkü kalb itirazında, yapılan iki kıyasta da aynı illetin bulunması gerekmektedir. Fakat burada başka bir delil sebebiyle illetin asla muâriz olmasından bahsedilmektedir.

Muteriz bir illet gerektirmeyecek şekilde maksadını ileri sürdüğünde, burada onu hükme götüren bir tard yöntemi bulunmaktadır. Müstedilin illet için getirdiği vasıf ise münasebe veya şebah yöntemiyle ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu durum hükme zarar vermemektedir.

¹⁰² Âmidî, *el-İhkâm*, 4/134-135.

Müstedilin zikrettiği illet tard metoduyla tespit edilmişse bu durumda yapılan kalb bizatihi kendiliğinden bâtıdır. Çünkü sırf illet-i tardiyeyle hiçbir şekilde ta'lıl yapılamaz ve buna herhangi bir şeyle itiraz edilmesine de gerek yoktur.¹⁰³

Sonuç

Fukahâ ve mütekellim metotlarına mensup âlimler arasında illete yapılan itirazlar hususunda derin görüş farklılıkları bulunduğu gibi aynı ekole mensup âlimler arasında da farklı yaklaşımların söz konusu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Âmidî'den önceki ve sonraki Şâfiî usulcüler illete yöneltilen itirazları hem farklı isimlendirmiş hem de söz konusu itirazların sayısı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Öte yandan usulcülerden bazıları illete yöneltilen itirazlar konusunda herhangi bir ayrıma gitmeksizin itirazları sıralamakla yetinirken bazıları ise bu itirazları sahih ve fasit olmak üzere iki kısma ayırarak konuyu ele almışlardır.

Âmidî, illete yönelik itirazların sayısını yirmi beşe kadar çıkartarak konunun en geniş ve sistematik halini vücuda getirmiştir. Bu kapsamda bazı usulcülerin isimlendirme yoluna gitmeden muhteva açısından değindiği bir kısım itirazları isimlendirerek her birini ayrıntılı olarak işlemiştir. Kalb itirazını da detaylı bir şekilde inceleyen Âmidî, bu itirazı kalbü'd-da'vâ, kalbü'd-delil ve kalbü't-tesviye şeklinde üç kısma ayırdıktan sonra kalb ve çeşitleri hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kalb itirazının tanımı konusunda genellikle her bir Şâfiî usulcünün kalbin belli bir özelliğini veya türünü dikkate alarak kalbin terim anlamını oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Âmidî'nin de Şâfiî usulcülere benzer bir yaklaşım ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o da kalb itirazını çeşitlerine göre farklı şekillerde tarif etmiştir.

Âmidî'ye göre bu itirazın temelini “müstedilin delilinin, lehine değil aleyhine olması” ya da “illet olarak öne sürdüğü vasfın hem lehine hem de aleyhine olması” şeklindeki kalb türleri oluşturmaktadır. Birincisi kalbin ilk mertebesini, diğeri de ikinci mertebesini teşkil etmektedir. Örnek uygulamalarda “delilin gizli olması” ve “delilin açık olması” diye bilinen kalb türlerinin öne çıktığı görülmektedir.

Birtakım kayıtlarla birlikte genel anlamda kalb itirazını illete yönelik geçerli itirazlardan kabul eden Âmidî, kalb itirazıyla ilgili değerlendirmelerinde diğer Şâfiî usulcülerin örnekleriyle hemen hemen aynı örnekleri kullanmıştır. Bu örneklerde muterizin, söz konusu örnekler üzerinden kendi görüşünü temellendirip müstedilin görüşünü çürütmesine ağırlık verdiği anlaşılmaktadır.

¹⁰³ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/135.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler./The authors declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler./The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması/Conceiving the Study: HG (%50), AE (%50), Veri Toplanması/Data Collection: HG (%50), AE (%50), Veri Analizi/Data Analysis: HG (%50), AE (%50), Makalenin Yazımı/Writing up: HG (%60), AE (%40), Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: HG (%50), AE (%50).

Kaynakça

- Âmidî, Seyfüddîn Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abürrezzâk Affî. 4 Cilt. Riyâd: Dâru's-Sami'î, 1. Basım, 2003.
- Baktı, Ahmet Selman. "Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin Kitâbu'l-Kıyâsi's-Şer'î Adlı Eserinin Tercümesi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 63-83.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Minhâcü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*. thk. Şâban Muhammed İsmail. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2008.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf. *Kitâbü't-Telhîs fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullah Cevlem en-Nîbâlî - Şübeyr Ahmed el-Umerî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1996.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Abülâzîm Mahmûd ed-Dîb. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ensâr, ts.
- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Meşhûr b. Hasan Âlî Selmân. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 2003.
- Ekinci, Ahmet. "Hanefî Usûlcülere Göre İlette Yöneltilen Kalb ve Akis İtirazları". *Mütefekkir* 9/17 (2022), 107-130.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heytu. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hâfız. 4 Cilt. Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1993.
- Heyet. *el-Müncid fî'l-luga ve'l-a'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 42. Basım, 2007.
- Hıra, Ayhan. "Hanefîler Dışındaki Usûlcülere Göre İlette Yöneltilen Men'/Mümânaa İtirazı". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 180-208.

- Hıra, Ayhan. "Serahsî'ye Göre İlette Yöneltilen İtirazlar". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 6/1 (2022), 1-44.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-lugâ*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü's-Sübkî, Tâcüddîn Abdülvahhâb b. Ali b. Abdülkâfi. *Cem'ü'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh*. thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- İsfahânî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd. *Şerhü'l-Minhâc li'l-Beyzâvî fi ilmi'l-usûl*. thk. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1999.
- İsnevî, Abdurrahîm Cemâlüddîn. *Nihâyetü's-sûl fi şerhi Minhâci'l-usûl*. 4 Cilt. Kâhire: Âlemü'l-Kütüb, 1343.
- Koçinkağ, Mansur. *Mütakellim Yöntemi İslam Hukuk Metodolojisi (Beyzâvî Örneği)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Koçinkağ, Mansur. "Şemseddîn el-İsfahânî'ye (ö. 688/1289) Göre İletin Red Yolları". *Kilitbahir* 15 (2019), 296-317.
- Okur, Hüseyin. "Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyâs Ma'a'l-Fârık". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36 (2020), 17-48.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh*. thk. Câbir Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcebbar. *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Muhammed İsmail eş-Şâfiî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Sübkî, Takiyyüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Abdülkâfi- İbnü's-Sübkî, Tâcüddîn Abdülvahhâb b. Ali b. Abdülkâfi. *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*. thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî - Nüreddîn Abdülcabbâr Sağîrî. 7 Cilt. Dubî: Dâru'l-Buhûs, 1. Basım, 2004.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Şerhu'l-Kevkebi's-sâtî fi nazmi Cem'ü'l-cevâmi'*. thk. Muhammed İbrahim el-Hafnâvî. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Eymân, 2000.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *el-Luma' fi usûli'l-fikh*. thk. Muhyiddîn Dîb Mesto - Yûsuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1995.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *el-Ma'ûne fi'l-cedel*. thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *et-Tebşira fi usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hasan Heytu. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1983.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *Şerhu'l-Luma'*. thk. Abdülmecîd Türkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1988.

- Tûfî, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd. *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1990.
- Ünver, Ahmet Numan. "Cedelin Fıkıh İlminde Kullanımı: Kudûrî ve Ebu't-Tayyib Et-Ta-berî Arasındaki Bir Münâzara Bağlamında". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019), 67-91.
- Ünver, Ahmet Numan. *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebû İshâk eş-Şîrâzî Örneği)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2019.
- Ünver, Ahmet Numan. "İllete Yönelik Nakz İtirazı ve Nakza Karşı Cevaplar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2017), 1-15.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah eş-Şâfî. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*. thk. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî. 6 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1992.